

ELS PAPES BORJA, CALIXT III I ALEXANDRE VI, ENTRE EL MITE I LA REALITAT

És un honor per a mi i al temps una responsabilitat pronunciar esta conferència en l'Arxiu del Regne de València, on tanta documentació borgiana es conserva, i on vaig passar moltes hores d'investigació quan treballava en la meua tesi doctoral, revisant les carpetes de D. Luis Cerveró, a qui vaig tindre ocasió de conèixer en l'Arxiu del Patriarca, molt abans que puguera pensar que algun dia em dedicaria a l'estudi de la història i que utilitzaria la documentació que tan laboriosament ell va anar extraient dels arxius valencians. A la seua memòria dedique esta conferència.

Parlar dels Borja suscita en la major part dels oients ecos de corrupcions i depravació; inclús per a molts historiadors seriosos els papes Borja no són més que la personificació dels excessos i vicis d'un temps fosc de la institució papal. I és que estos papes valencians i la seua família han superat el marc purament històric i s'han convertit en una llegenda, donant origen al “mite dels Borja”, que ha entrat a formar part de l'imaginari occidental, com a símbol del crim i l'engany al servici del poder. La narració de les seues vides està repleta, sovint, d'innombrables tòpics llegendaris que és necessari sotmetre a l'examen de la crítica històrica. On acaba la veritat i comença el mite?

No és fàcil precisar-ho amb exactitud, perquè en les seues persones (especialment en la d'Alexandre) es dona una estranya mescla d'espiritual i terrenal, del component eclesiàstic i el mundà, que és difícil delimitar amb exactitud. La combinació d'ambdós factors fa d'ells unes personalitats excepcionals, complexes i al mateix temps fascinants, difícils de captar en la seua totalitat, fent justícia a tots els seus aspectes, sense deixar-se seduir pels més cridaners o estridents. Al llarg d'esta conferència intentaré acostar-me a la realitat històrica d'estos dos papes d'acord amb les dades documentals que posseïm.

CALIXT III, UN PAPA DESCONEGUT

D'humil estudiant a famós professor i jurista

D'Alfons de Borja, nascut a la Torre de Canals l'últim dia de l'any 1378, m'interessa destacar la seua excel·lent formació jurídica, obtinguda en l'Estudi General de Lleida, on va ser professor, ocupant la càtedra de canons. La seua fama com a jurista va arribar al jove rei de la Corona d'Aragó, Alfons V, i a partir de 1417 el trobem en la cancelleria reial. A partir d'eixe moment la seua vida i fortuna aniran unides a les del Magnànim, consagrant-se al servici del rei, qui serà el responsable del seu enaltiment. Ens trobem, per tant, enfront d'un de tants casos de clergues que faran carrera en la cort reial, posant els seus coneixements,

en este cas jurídics, al servici dels monarques.

Alfons de Borja i el Cisma d'Occident: la carrera benefical

El Cisma d'Occident, que pervivia a Peníscola on residia l'antipapa Benet XIII serà l'ocasió per a que el nostre Borja mostre les seues capacitats diplomàtiques i s'envole la seua carrera eclesial. La seua primera missió d'importància la va exercir en 1418, quan el rei li va encarregar acompanyar el cardenal de Pisa, Alamanno Adimari, enviat pel papa Martí V com a llegat per a tractar de cancel·lar el Cisma. Esta ambaixada no va tindre éxit. No obstant, Alfons de Borja, que va exercir bé la seua comesa, donant prova de les seues òptimes qualitats diplomàtiques, es va veure recompensat pel rei amb una canongia a València i el curat o rectoria de la parròquia de Sant Nicolau, en juliol de 1419.

A partir d'eixe moment Alfons de Borja es convertix en el conseller del monarca aragonés especialitzat en política eclesiàstica, que intervé en les missions més delicades i és recompensat amb nombrosos beneficis. Així, en 1420 el Magnànim va fer que li concediren l'ardiaconat de Xàtiva, una de les principals dignitats de laatedral de València, i la rectoria de l'Alghero, a Sardenya. També va voler distingir-lo nomenant-lo canceller de l'Estudi General de Lleida, però no va poder accedir al càrrec per l'oposició de les autoritats de la ciutat, de manera que va quedar com a vicecanceller, fins que en 1423 va renunciar al càrrec. Poc després, quan Alfons V es va apartar momentàniament de l'obediència del papa Martí V, el rei li va concedir l'administració temporal de la diòcesi de Mallorca (1424), amb la missió d'anar fent arribar les entrades econòmiques d'esta diòcesi a les arques reials.

Dins d'esta interessada política reial hem de veure la promoció de Borja a la seu Valentina. L'ocasió es va presentar quan en 1429 va ser designat pel rei per a representar-li en les negociacions amb el cardenal Pere de Foix, nou llegat enviat per Martí V amb la missió d'acabar definitivament amb el cisma de Peníscola. Fins ara Alfons V havia afavorit en secret a l'antipapa Climent VIII (Gil Sánchez Muñoz), per a obligar al papa de Roma a ser-li propici en la conquesta del regne de Nàpols. Però en 1429, el monarca, que necessitava urgentment diners per a finançar la seua guerra amb Castella, va arribar a un acord amb el papa Martí, pel qual este accedia a imposar al clero de la Corona d'Aragó un gran subsidi de 150.000 florins, que s'entregaria al rei en concepte de compensació per tots els gastos que havia sostingut en pro de la unitat de l'Església, i a canvi d'això este retiraria definitivament el seu suport a Climent VIII.

Llavors el Magnànim va encarregar a Alfons de Borja, que anara a Peníscola a gestionar tots els detalls canònics relatius a l'abdicació de l'antipapa. Allí Borja va tramitar amb èxit la renúncia de Climent i el sotmetiment d'ell i els seus cardenals a Martí V. De manera que, quan el rei va pregar al cardenal llegat que nomenara Alfons de Borja bisbe de València, Pere de Foix ho va fer sense titubejar: era el 19 d'agost de 1429. Dos dies després

el va consagrar bisbe a Peníscola. Tenia uns 50 anys. El nomenament obeïa a un interessat càlcul del rei, perquè d'esta manera no sols recompensava els servicis que Borja li havia prestat, sinó també col·locava un fidel servidor en la rica seu Valentina, que li proporcionara ajudes econòmiques, a costa dels ingressos de la diòcesi.

Bisbe de València i cardenal de l'Església romana al servici del Magnànim

El nou bisbe va prendre possessió de la diòcesi per mitjà de procuradors i no va poder personar-se en la mateixa fins a finals de 1429. Poc temps va residir en ella, sempre ocupat en assumptes de la política reial, però va treballar activament en la recuperació religiosa de la seua diòcesi. Així, ens consta que solia predicar al poble personalment en les grans festes i que organitzava col·lectes per als pobres. A més, es va preocupar de sanejar la malparada economia de la diòcesi. Però sobretot destaca per la celebració d'un sínode diocesà en 1432, que es va ocupar de donar normes per a la predicació, de les qualitats exigides als sacerdots per a dir missa i confessar, dels deures i obligacions dels clergues, de la reforma dels costums i el decor en la celebració dels sacraments. No hi ha dubte que d'haver continuat personalment al capdavant de la diòcesi s'haguera deixat sentir la seua empremta saludable.

Però no va poder residir a València molt de temps, perquè el rei el reclamava ja que tornava a tindre problemes amb els papes, i va decidir que Borja anara a Itàlia per a assessorar-li en la política a seguir amb el papat, de cara a obtindre la investidura del regne de Nàpols, que estava conquistant. Així, el 24 de juliol de 1438 Borja va salpar rumb a Nàpols, portant en la seua companyia al fill bastard del rei, Ferran o Ferrante. Mai més tornaria a la seua terra valenciana.

A Nàpols va col·laborar activament en la tasca d'organitzar jurídicament i administrativament el nou regne. Però, sobretot, es va encarregar de millorar les tenses relacions del monarca amb el papa Eugeni: així, en 1443 participà de manera decisiva en les negociacions amb el cardenal Ludovico Trevisan, que van portar a la firma de la pau de Terracina, per la que Eugeni concedia al rei Alfons la investidura del regne napolità i este retirava el seu suport al concili de Basilea i a l'antipapa Félix V, i reconeixia a Eugeni com a papa.

Este triomf diplomàtic li va valdre la concessió del capel cardenalici el 2 de maig de 1444. Immediatament el nou cardenal va anar a Roma, on va conduir una vida senzilla, allunyat del fast. La seua austeritat era proverbial i —cosa inusual per a aquell temps— no va voler tindre més benefici que el seu bisbat de València. No va exercir cap càrrec important en el govern de l'Església, però es va guanyar dins del col·legi cardenalici fama d'equitat i justícia, al mantindre's alié a les lluites pel poder que es donaven en l'interior del mateix. Des de la seua nova dignitat cardenalícia va continuar afavorint els negocis del rei Alfons en la cúria i va ser comissari en el procés de canonització de sant Vicent Ferrer, a qui més tard elevaria als altars.

El papa croat

El 8 d'abril de 1455, Alfons de Borja es va convertir en Calixt III. La profecia de sant Vicent Ferrer s'havia complert i Alfons es va considerar triat per la divina Providència per a acabar amb el poder turc, que amenaçava Europa. De fet la seua acció com a papa es va centrar en tres punts que són típics del papat del segle XV: la guerra al turc, la defensa de l'equilibri polític italià i la consolidació de l'autoritat papal en els estats pontificis.

El primer punt va ser la característica dominant del seu curt pontificat, que va inaugurar amb un solemne vot en què s'obligava a gastar totes les seues energies en la recuperació de Constantinoble. I no van ser simples paraules, sinó que l'ancià pontífex va sorprendre a tots per l'energia que va desplegar en este assumpte, proclamant una croada, imposant dècimes per a sufragar-la i enviant predicadors que l'anunciaren per tots els racons de la cristiandat. Va cridar en la seua ajuda als prínceps cristians, però els seus requeriments no tingueren resposta, perquè estos es trobaven dividits pels seus interessos nacionals i no estaven disposats a suportar els enormes gastos que l'empresa suposava. Calixt no es va adonar que la configuració política d'Europa havia canviat, ja no era l'antiga cristiandat medieval, i els temps de les croades havien passat inexorablement.

La croada va ser la seua “obsessió”, com ell mateix va confessar diverses vegades, i la resta de la seua política va estar subordinada a este objectiu. Com sabia que la croada no tindria èxit si no s'assegurava abans la pau d'Itàlia, es va preocupar de mantindre l'equilibri italià, inclús a costa de xocar amb el seu antic senyor, el rei Alfons. Així, Calixt va mostrar sempre un prudent distanciament del seu antic protector, per a dissipar els recels dels estats italians, que temien que el papa valencià estiguera sotmés al seu antic sobirà i supeditara els interessos de l'Església als del rei de Nàpols i Aragó. Este distanciament entre papa i rei prompte es va transformar en un xoc frontal a tots els nivells, en primer lloc a nivell beneficional (es va oposar a concedir-li la mitra de València i la de Saragossa, que el rei volia per als seus parents) i en segon lloc a nivel polític (es va negar a renovar-li la investidura del regne napolità). Este conflicte amb el Magnànim va esterilitzar el pontificat de Calixt, perquè el pontífex va gastar la major part de les seues energies en la controvèrsia amb el rei, i així va condemnar al fracàs el seu anhelat projecte d'una croada.

Treballant dia i nit en l'animació de l'empresa contra el turc Calixt es va negar a abandonar Roma durant el pestilent estiu de 1458, i allí el va sorprendre la mort el dia 6 d'agost. Les seues despulles van ser soterrades en la capella de Santa Maria de les Febres, del Vaticà, mentres a Roma esclatava una violenta reacció contra els seus paisans.

Juí històric de Calixt III

Calixt III va ser considerat un papa obscurantista, enemic del saber, de tarannà medieval i mediocre. Però no va ser així. L'orige de tals acusacions es troba en els humanistes

de l'època (com Vespasino da Bisticci, Francesco Filelfo i Poggio Bracciolini), descontents amb el pontífex perquè els va privar del mecenatge que gaudien amb Nicolau V, a fi d'estalviar i dirigir tots els diners a la croada contra el turc. Certament Calixt no va ser un humanista, però tampoc un rude il·lustrat. A este respecte cal recordar que són molts els testimonis de l'època que el presenten com un docte jurista, fins al punt que Enees Silvio Piccolomini, futur Pius II el considerava “el més eminent entre tots els que van professar la ciència del dret en el seu temps”.

L'acusació més llançada contra els papes Borja ha sigut tradicionalment la de exercir el nepotisme. En el cas de Calixt III és innegable que es va valdre d'un gran nombre de familiars i paisans per a controlar el govern dels seus estats. Però és necessari redimensionar esta acusació. És innegable que va exercir el nepotisme, però, d'una banda, no és més escandalós que el practicat pels papes anteriors i posteriors i, d'una altra, va saber orientar-lo a millorar el funcionament de l'aparell governatiu dels estats pontificis, que va aconseguir en gran part. És impossible negar que va enaltir desmesuradament els seus nebots, però no hem d'oblidar que el nepotisme era en el context de l'època un recurs habitual de govern i control que tots els papes exercitaven; i que en el cas concret de Calixt III li era útil per a lliurar-se de les enutjoses tasques del govern i dedicar-se de ple a la croada.

A més, la figura de Calixt III es veu lliure dels negres colors amb què sol presentar-se la figura dels Borja. Mai se li va atribuir cap escàndol ni va ser acusat de conduir una vida llicenciosa. Al contrari, els seus contemporanis van lloar la rectitud dels seus costums i el senzill estil de vida que va conduir sempre, llunt del luxe i de la immodèstia. Sens dubte va ser un home passional, un caràcter enèrgic, però va dirigir eixa passionalitat i energia a la croada.

Un papa valencià

D'altra banda, Calixt III va tindre sempre molt present la seua condició de valencià, de la que feia gala sovint. Així, encara que el seu títol cardenalici era el dels Quatre Sants Coronats, se'l coneixia comunament com el cardenal de València, i ell mateix es designava amb esta denominació. Entre els llibres de la seua biblioteca privada tenia dos còdexs amb els *Privilegis de la ciutat i el regne de València*, i les *Constitucions de la Seu Valentina*.

L'humanista Gaspare de Verona, ens ha deixat una mostra de la seua estima per València, a l'escriure en la seua *Vida de Pau II*: “València és hui en dia una ciutat famosa per la seua esplendor, que Calixt III solia comparar amb l'urbs romana. Es referia al nom, perquè, com ell mateix repetia sovint, Roma significa en llengua argiva «força» i «valor» (és a dir, valència)”.

De fet, el papa utilitzava la llengua valenciana en el seu entorn més íntim, i inclús a

vegades per a despatxar els assumptes de govern, perquè valencians o catalans eren molts dels secretaris que el rodejaven. Va regalar nombroses relíquies a la catedral de València, amb la intenció d'enaltir la seua antiga seu episcopal. Moltes d'elles encara es conserven en el reliquiari de la nostra catedral, així com les dos esplèndides arquetes en què varen arribar.

ALEXANDRE VI, UN PAPA CONTROVERTIT

La figura de Roderic de Borja és molt més complexa que la de Calixt, perquè es troba a cavall entre dos mons. Alexandre viu en dos segles, en dos èpoques: la medieval i la moderna. Com ha escrit Joseph Pérez, “l'època dels Borja és per a Europa una època de transició” en la que perviuen actituds medievals alhora que apareixen elements moderns.

De València a Roma

Roderic de Borja va nàixer a Xàtiva, al voltant de l'any 1431, en el si d'una família de la menuda noblesa local, formada per Jofré de Borja Escrivà i Isabel de Borja, germana del futur Calixt III. Poc sabem dels seus primers anys, fins que en 1449 el cardenal Alfons de Borja el va fer vindre a Roma, junt al seu germà Pere Lluís i el seu cosí Lluís Joan del Milà. Destinat a l'Església, al igual que el cosí del Milà, van ser encomanats per a millorar la seua educació a l'humanista Gaspare da Verona, qui tenia a Roma una prestigiosa escola. Este va quedar admirat de “l'eloqüència, el port i l'afabilitat” de Roderic, del que més tard esbossaria este subtil i penetrant retrat: “És bell, de rostre alegre i aspecte rialler, té una manera de parlar eloqüent i mel líflua, que captiva a totes les dones distingides que veu”. Poc després, el cardenal va enviar als seus nebots a la Universitat de Bolonya, a estudiar Dret, mentres s'ocupava de la seua promoció eclesiàstica.

Vicerecancer de l'Església

Quan el 8 d'abril de 1455 el cardenal Alfons de Borja va ser triat papa, la fortuna de Roderic va experimentar un notable auge. Un primer intent d'encomanar-li el bisbat de València, que deixava vacant el seu tio, va fracassar per l'oposició d'Alfons el Magnànim, que el volia per al seu nebot Joan d'Aragó. De moment el papa va haver d'acontentar-se amb fer-lo protonotari de la Seu Apostòlica, i el va enviar a continuar els seus estudis a Bolonya, on es va doctorar a l'agost de 1456. Poc després el va fer degà de la col·legiata de Xàtiva i rector de Quart (ja ho era de Sueca i Cullera).

Però tot açò era poc. I en el consistori del 20 de febrer de 1456 Calixt va concedir el capel cardenalici als seus nebots Lluís Joan i Roderic. Al desembre de 1456 el va nomenar llegat en la Marca d'Ancona, càrrec que va exercir amb èxit durant un any, a pesar de la seua joventut, i que li va permetre mostrar la seua aptitud per al govern; per la qual cosa l'any següent li va entregar el càrrec més important de la cúria romana: el de vicerecancer de

l'Església, el qual, a més d'augmentar els seus ingressos, li permetia conèixer molts assumptes d'estat i, sobretot, els beneficis que quedaven vacants, coneixement que utilitzaria en el futur per a fer-se amb un bon nombre d'ells.

Un cardenal ric i llicencios

Al morir el seu rigorós tio el jove cardenal Borja va començar a donar mostres d'un dels trets més distintius de la seua persona: la sensualitat. Cap a 1468 va nàixer, de mare desconeguda, el seu primogènit, Pere Lluís, a qui van seguir dos germanes, Jerònima i Isabel. Més tard va tindre quatre fills amb la romana Vanozza Catanei: Cèsar (1476), Joan (1478), Lucrecia (1480) i Jofré (1481), i coneixem altres dos fills, Joan i Roderic, que va tindre posteriorment. L'opinió pública d'aquell temps era molt tolerant a este respecte, per la qual cosa la conducta del cardenal Borja no causava greu escàndol entre els seus contemporanis.

A esta greu taca moral unia un estil de vida principesc, amant del luxe i el fast; es va fer construir a Roma un magnífic palau, on ostentar les seues riqueses, encara que en privat solia ser auster i sobri, controlant minuciosament els seus gastos.

Al servici de la política pontifícia

Amb l'elecció de Sixt IV, que Roderic havia patrocinat, va començar a tindre un cert pes en la política pontifícia. El nou papa el va nomenar el seu llegat a Espanya. A mitjan maig de 1472 va partir de Roma i arribà a València el 18 de juny. El *Dietari del capellà* es fa eco de l'esplendor i la pompa que va desplegar durant la seua estada en la nostra terra. En la seua legació es va ocupar de legalitzar el matrimoni dels futurs Reis Catòlics (títol que els concediria el mateix més tard); i va afavorir la causa d'Isabel com a hereva de Castella, preparant la unió futura dels regnes. A l'octubre de 1473 va tornar a Roma.

De les seues qualitats pràctiques i polítiques dóna fe un contemporani, que el va definir com “home d'esperit emprenedor, de mitjana cultura, proveït d'imaginació i de gran capacitat oratòria; astut de naturalesa, que mostra les seues habilitats quan es tracta d'actuar”. De fet era tingut per persona de viu enginy, bon coneixedor del dret canònic, expert en l'administració curial i hàbil en el maneig dels assumptes polítics i diplomàtics.

Una polèmica però satisfactòria elecció papal

A la mort d'Innocenci VIII el conclave es trobava dividit entre dos faccions oposades, capitanejades pels cardenals Giuliano della Rovere (que representava els interessos napolitans) i Ascanio Sforza (paladí de la política milanesa). El cardenal Borja no era considerat candidat, pel fet de ser estranger, però després dels primers escritinis fallits va començar a imposar-se la seua candidatura. A això va ajudar les promeses simoníiques de distribuir els seus nombrosos i rics beneficis entre els cardenals que li donaren els seus vots,

així com el suport i les maquinacions del poderós cardenal Sforza. De manera que l'11 d'agost de 1492 s'anunciava la seua elecció com a papa, amb el nom d'Alexandre VI (per Alexandre el Gran).

A pesar que era coneguda la seua conducta poc exemplar, l'elecció no va provocar particular escàndol ni en el conclave ni en les corts de la cristiandat, que van acollir amb alegria l'elecció per tractar-se d'un polític hàbil i un estadista capaç.

Política papal i nepotisme

Però estes esperances es van esvaïr prompte, a l'enredar-se Alexandre VI en una oscil·lant política italiana i internacional, on els interessos d'estat i els familiars s'entrellaçaven. En efecte, dos eren les línies de força que regien la política papal: d'una banda, assegurar l'equilibri de les potències italianes, com a garantia de la pau d'Itàlia i salvaguarda de la independència del papat; d'una altra, buscar al mateix temps l'enaltiment de la seua prole.

Així, a l'inici del seu pontificat va entrar en lliga amb Milà i Venècia, i la va ratificar amb el matrimoni de la seua filla Lucrècia amb Giovanni Sforza, nebot del Duc de Milà Ludovic el Moro, i senyor de Pésaro. Però poc després, per por al predomini del rei Carles VIII de França a Itàlia —que li demanava la investidura del regne napolità, amenaçant de vindre a la península a cobrar-lo per la força—, s'acostava a Ferrante de Nàpols, i va casar el seu fill Jofré amb la néta del rei, Sancha d'Aragó. D'eixa manera es guanyava també la benevolència dels Reis Catòlics, enemics de França, amb vista a que afavoriren l'engrandiment nobiliari del seu fill Joan de Borja en el ducat de Gandia.

Però l'acostament a Nàpols no va impedir que el rei francès vinguera a Itàlia; i, encara que Alexandre no va voler trobar-se amb ell i es va negar tossudament a donar-li la investidura del regne napolità, es va veure obligat a deixar-li pas lliure pels seus estats (1494-1495). Però aprofitant el malestar internacional causat per la invasió francesa va estipular la “Lliga Santa” (1495) amb l'emperador Maximilià, Espanya, Venècia i Milà, aparentment dirigida contra el turc, però en realitat a fi de tirar els francesos d'Itàlia i aconseguir que l'equilibri italià assegurara l' europeu; però esta es va dissoldre a penes va obtindre la retirada del francès.

Llavors el papa es va dedicar a afermar la seua autoritat sobre els Estats Pontificis. Per a això va fer vindre de València al seu fill Joan i el va dirigir contra els Orsini, a fi de sotmetre als barons del Patrimoni que havien ajudat als francesos. A pesar de la seua falta d'experiència militar, el va nomenar capità general de l'Església i el va investir del ducat de Benevent i dels feus de Terracina i Pontecorvo.

També convenia assegurar la seua autoritat dins del col·legi cardenalici —en el que ja

havia inclòs el seu renebot Joan de Borja i Navarro (1492) i al seu fill Cèsar (1493), amb només 17 anys—, per a obtindre este fi en setembre de 1496 va atorgar el capel a un altre renebot, Joan de Borja-Llançol, als valencians Joan Llopis i Bartomeu Martí, i al català Joan de Castre i Pinós. En una altra promoció haguda el 28 de setembre de 1500 va nomenar cardenal al seu renebot Pere Lluís de Borja-Llançol, i als seus parents Francesc de Borja i Jaume Serra.

Cèsar Borja

Mentrestant, el papa va continuar la seua política d'acostament a Nàpols i a Espanya, per a la qual cosa va anul·lar el matrimoni de Lucrecia amb Giovanni Sforza, amb el pretext que no s'havia consumat, i la va casar amb Alfons d'Aragó, duc de Bisceglie, fill natural del rei Alfons II de Nàpols. Però quan després de la mort del seu fill Joan, assassinat en misterioses circumstàncies a Roma la nit del 14 al 15 de juny de 1497, Cèsar Borja va renunciar al cardenalat per a seguir la carrera de les armes, el papa va aprofitar l'ocasió per a equilibrar la seua política, acostant-se a França, per mitjà del matrimoni de Cèsar amb la princesa Carlota d'Albret, parenta del rei francès, qui va concedir a Cèsar el títol de duc de Valence.

De fet, quan Lluís XII de França va entrar en guerra amb Milà, Cèsar es va posar del seu costat, i, amb l'ajuda del francès, va començar a conquerir els senyorius de les regions de Romanya i de les Marques, amb el beneplàcit del pontífex, que considerava depositats als seus senyors per no haver-li guardat fidelitat. Sens dubte Alexandre pretenia enfortir així la seua autoritat sobre els Estats Pontificis, centralitzant-los, però el mètode usat, abusivament nepotista, va despertar la desconfiança i el temor dels estats italians, que, com ha escrit G. B. Picotti, temien que es tractara “d'un estat dels Borja, no de l'Església”.

En efecte, com a premi a estos triomfs en 1500 va nomenar Cèsar capità general de l'Església, i l'any següent duc de Romanya, amb la qual cosa este unia els territoris que havia conquerit en un gran feu dins dels Estats Pontificis. L'últim lligam de la política papal amb els aragonesos de Nàpols es va desfer amb la mort del duc de Bisceglie, probablement per orde de Cèsar, la qual cosa va permetre casar la seua viuda, Lucrecia, amb Alfons d'Este, hereu del ducat de Ferrara, i d'esta manera afavorir les campanyes expansionistes que Cèsar—ara enfrontat al rei francès, que s'oposava a les seues altes aspiracions senyoriales—, havia començat en Toscana.

Les butles alexandrines

Un dels aspectes més destacables de la política internacional d'Alexandre VI és la seua intervenció en els assumptes americans, a requeriment dels Reis Catòlics, que en 1493 van enviar un ambaixador a Roma per a obtindre del sant pare butles que els atorgaren el domini dels territoris descoberts per Cristòfol Colom i els que en el futur es descobriren, ja

que el rei Joan II de Portugal s'el disputaven basant-se en certs documents pontificis.

Recurrent anacrònicament a la ideologia teocràtica (ja en desús) de la “Donació de Constantí”, que conferia al papa un poder omnímode com a “*dominus orbis*”, el 3 i el 4 de maig de 1493 Alexandre va emetre dos breus bulats, coneguts com *Inter cetera*, en els que concedia als Reis Catòlics les terres descobertes i a descobrir en l'Atlàntic, que estigueren situades més enllà d'una línia de demarcació establida cent milles a l'oest de les Açores, sent les terres de més ençà de Portugal. Tot això, a condició que evangelitzaren els seus nous súbdits. Ara bé, l'any següent, en el tractat de Tordesillas, els reis de Portugal i de Castella-Aragó van canviar al seu arbitri la demarcació establida pel pontífex, sense coneixement ni permís d'este, la qual cosa indica que no retenien la donació papal com el fonament jurídic bàsic dels seus drets sobre els territoris americans, sinó com un mer dret subsidiari per a justificar el seu monopoli en la conquesta.

Alexandre VI, Savonarola i la reforma de l'Església

Immers en les intricades tortuositats de la política papal, Alexandre VI no va ser sensible a les ànsies de reforma que pul·lulaven en l'Església, i a les que donava veu el rígid prior del convent dominic de Sant Marc de Florència, Girolamo Savonarola, el qual criticava en les seues homilies els vicis de la cúria romana. Però per la premura del temps deixe de costat esta qüestió, només diré que el segon papa Borja només va prestar atenció a la reforma de l'Església a la mort del seu fill Joan. A conseqüència del dolor i el remordiment que li va produir este tràgic assassinat, va encarregar a una comissió de sis cardenals l'elaboració d'un programa de reforma. Però el projecte va ser ineficaç, perquè, amb el pas del temps els bons sentiments del pontífex es van dissipar, com escriu el cronista Zurita: al tiempo que “el dolor de la muerte del duque se fue aliviando, los pensamientos y entendimiento del papa volvieron a su natural”. Així, la butla de reforma es va quedar en lletra morta, no va arribar a emanar-se, i la pregonada reforma es va esfumar, perdent-se una excel·lent ocasió de reforma que, segons el parer de M. Batllori, “d'haver-se posat en pràctica, l'haguera redimit davant de la història i tal vegada haguera pogut impedir greus danys a l'Església”.

Ara bé, encara que no va ser capaç de reformar-se a si mateix, Alexandre va ser sensible als intents de reforma que van vindre de fora, sobretot en el camp de la vida religiosa. Així, va recolzar les Congregacions d'Observança en els seus conflictes amb els superiors generals, aprovant noves congregacions observants com la reforma guadalupiana dels franciscans espanyols. A ell es deu l'aprovació en 1502 de l'austeríssim orde dels Mínims, fundat per sant Francesc de Paula i d'altres. I cal destacar el favor que va donar a la reforma de l'episcopat castellà duta a terme per la reina Isabel, que va produir bisbes tan eximis com fra Hernando de Talavera, Cisneros o Pascual d'Ampudia.

La vida d'Alexandre VI es va extingir un divendres, 18 d'agost de 1503. La seua mort va donar lloc a rumors que la van atribuir al verí, però pareix més probable que es deguera a la febra malària, que feia estralls a Roma eixe estiu, i que el va tindre en llit durant una setmana, amb violents atacs de febra. El seu cos va ser sepultat provisionalment en la capella de Santa Maria de les Febres, veïna a la basílica vaticana, junt al seu tio Calixt III. En 1601 les restes d'ambdós van ser traslladades a l'església de la corona d'Aragó a Roma, Santa Maria de Montserrat, on encara reposen.

No és fàcil valorar amb imparcialitat una personalitat tan complexa i apassionant com la d'Alexandre VI, perquè la seua vida es troba rodejada per un halo de llegenda que no facilita el juí històric. A l'hora de jutjar la seua figura els historiadors tendixen a ser severos. En veritat resulta impossible llançar un veredicta absolutori sobre ell, però tampoc s'ha de demonitzar-lo, com van fer alguns dels seus contemporanis.

En este sentit, cal recordar que va defendre sempre l'ortodòxia de la fe i va ser custodi zelós dels drets de la Seu Apostòlica. Amb els jueus es va mostrar tolerant, acceptant en els Estats Pontificis a molts dels que els Reis Catòlics havien expulsat d'Espanya. També va protegir als humanistes, com Pomponio Leto, Michele Ferno, Lluís Podocataro, Aldo Manuzio, Lascaris i altres, i va col·laborar amb generoses sumes de diners a la reconstrucció de la universitat de Roma, *La Sapienza*. El seu mecenatge artístic va ser més rellevant del que comunament es creu, com han posat en relleu el professor X. Company, i la seua activitat edilícia a Roma va ser molt beneficiosa per a la ciutat, deixant obres notables en Castel Sant'Angelo, en la basílica de Santa Maria la Major i en els apartaments Borja del palau vaticà.

Certament va ser un home passional, dominat per allò que els seus contemporanis van anomenar "carnalitat", és a dir, un amor excessiu a la família i una gran sensualitat; que va fer gala d'un comportament més propi d'un gran senyor del Renaixement que d'un home d'Església. Els vicis d'Alexandre VI són evidents; pretendre negar-los o inclús minimitzar-los és un abús històric que desacredita als que ho intenten. Però per a jutjar-lo correctament hem de situar-lo i comprendre'l en el seu context històric. I en este sentit hem de dir, en primer lloc, que tals defectes no van ser sols ni exclusius d'ell, trobem semblants en altres prelats de l'època, la qual cosa ens dóna a entendre que en aquell moment hi havia un difús clima social de permisivitat i tolerància davant d'estos vicis, l'efecte del qual era que no fossen considerats per l'opinió pública amb la severitat amb què són jutjats hui en dia. Poc després de la mort d'Alexandre este clima moral permissiu, relaxat va canviar radicalment a causa de la Reforma protestant i la Contrareforma, i llavors la figura del segon papa Borja va ser escarnida amb els més severos juís.

Lliurar a Alexandre VI del seu mite, tornar-li la seua humanitat és la tasca de l'historiador. I quan ho fem descobrim en ell, amb els seus defectes i virtuts, els seus vicis i les seues qualitats, una gran humanitat. Com va dir un dels seus millors coneixedors, el P. Miquel Batllori, “la seua política podrà ser discutida; la seua vida privada, de cardenal i de papa, fa pena; però la gran personalitat de Roderic de Borja subjuga tant als que la contemplen amb admiració i simpatia, com als que l'han envoltat de llegenda i de passió: pot excitar els sentiments més contradictoris, excepte la indiferència”.

Alexandre VI i València

A pesar de la seua profunda italianització, Roderic de Borja mai va oblidar els seus orígens valencians. Molt abans que la seua elecció papal li fera concebre altíssims somnis de convertir als seus en prínceps d'Itàlia, el cardenal Borja havia decidit establir les bases del poder civil, polític i econòmic de la seua família en la terra natal valenciana, com a complement i reforç del poder religiós, que ja estava en les seues mans. Dins d'este projecte s'emmarca la compra a la corona del ducat de Gandia, per a instal·lar en el mateix al seu primogènit, Pere Lluís, i constituir així una casa senyorial pròpia en terres valencianes amb un considerable patrimoni territorial.

Ara bé, no eren meres raons d'enaltiment nobiliari les que van impulsar el vicecanceller a fundar un llinatge senyorial per als seus en el ducat de Gandia. Els plans del pare, que els seus fills Pere Lluís i Joan van intentar executar, forçats pels imperiosos reclams d'aquell, comprenien la compra del nombre més gran possible de senyories, terres i heretats del contorn, de manera que tot el terme de Gandia estiguera sota el control del govern ducal. I este era només el primer pas per a dur a terme una profunda reforma del sistema fiscal i un sanejament financer, que assegurara als Borja la percepció de regulars i importants entrades de diners, sobretot a través del control de la rendible indústria sucrera d'aquella zona.

D'altra banda, l'influx cultural de Roderic de Borja sobre València va ser gran, perquè, en major grau que el seu tio Calixt III, va acollir a Roma a un ampli grup de valencians, que, col·locats davall el seu patronatge, van obtindre grans beneficis en la cúria pontificia o van poder estudiar en les millors universitats italianes. La seua fama i poder van atraure a la Ciutat Eterna a molts fills de les millors famílies de la noblesa i de la ciutadania valencianes, que, com anota l'autor del *Dietari del capellà*, “anaven a Roma per augmentar-se en honor”.

En el camp artístic va ser responsable indirecte de la introducció en l'àrea hispana de les noves fórmules pictòriques del Renaixement italià, a través de l'arribada a València, en el seu seguici quan va vindre com a llegat en 1472, dels pintors Francesco Pagano i Paolo de Sant Leocadio, que van pintar al fresc, per recomanació del cardenal, les parets de l'altar major de la catedral, amb un llenguatge pictòric modern i renovador, que va convertir a

València en “el punt neuràlgic més precoç de la pintura hispana del Renaixement” (X. Company).

A ell es deu també l'aprovació de l'Estudi General o universitat de València, el 23 de gener de 1501, que va ser ratificada l'any següent pel monarca Ferran II.

També gràcies a la seua influència i prestigi la seu episcopal de València va ser elevada el 9 de juliol de 1492 al rang d'arxidiòcesi metropolitana, per obra del papa Innocenci VIII.

Però la valenciania d'Alexandre VI es mostra de forma especial en l'ús constant de la llengua vernacle, que el pontífex utilitzava com a mitjà ordinari de comunicació amb els seus familiars i domèstics, tal com es percep en moltes de les seues cartes –part de les quals es conserven en l'Arxiu de la catedral de València i part en l'Arxiu Vaticà–, i que constitueixen l'epistolari privat valencià més copiós i important de l'època.